

Kolozsvar, 1909.

XIV. évfolyam,
7. szám.

Március.

„... Kedves fiatal rendtársaimnak önművelődésük ügyében a „Kalazantinum“ c. lap útján kifejtendő működésére Istennek szent áldását kérem. 1897. okt. 11. **Frank Ferencz**, rendfőnök.“

„... Szívem mélyéből üdvözlöm a kegyesrend kolozsvári tagjait és buzgó törekvéseit s örvendek, hogy magaméinak mondhatom őket 1898. márcz. 15. + **Gusztáv Károly**, erdélyi püspök.“

A szerkesztésért felelős:

Komáromy Dezső

Megjelenik:

a szünidő kivételével havonként.

Előfizetési ár 4 korona.

Kiadótulajdonos:

a „Kalazantinum“ hittudományi
és tanárképző-intézet.

Vallomás.

Előttem a fájdalmas Krisztus arca,
Amint töviskoronás fejét lehajtva
Szomorún, feddően rám lektint;
Mintha szólasra nyilna drága isten-ajka,
S fájdalmában beszélne hozzám:
„Megbántasz, bünt bűnre halmozasz,
Tetézve sok-sok kinom s fájdalmamat?! . . .
Utamról letértél már megint!?!“

S én hallgatom szavát, mely oly szelíd,
Amely, ha fedd is, édes-biztató:
Nem rettent, nem sújt, nem vet el;
Inkább magához vonz és felemel . . .
Oh! mégis, mégis sújt ez engem . . .
A néma-borongós fájdalom,
Mit arcodról olvasok le Krisztusom,
Fáj énnekem, fáj, — s búsítja lelkem! . . .

Oh! hányszor hagytam el az utat,
Melyet isteni példád nekünk mutat! . . .
És hányszor voltam gyatra, gyáva, gyöngye . . .
Ha jött a kísértő és kecsgetett,
Hányszor hallgattam csábító szavára,
S gondoltam Helyetted a földi mára . . .
Oh! hányszor buktam, hulltam sárba,
S vesztette fényét lelkem tiszta gyöngye . . .

Ne! ne nézd, Uram! e hitvány földi port,
Mit a világ oly sokszor elsodort . . .
Ne nézd a bűnöst bennem, édes Istenem!
Csak a lelkem tekindsz, oh Uram! . . .
Amit Te adtál s újra elvéhatsz;
Oh! nézzed azt, mivé lett Nélküled! . . .
Jőjj hát, segíts szegény, eltévedt fiadon . . .
Irgalmad nagy, hatalmad végtelen . . .
Tudom . . . elismerem . . .

—y J—

Fejezetek az indogermán összehasonlító nyelvtan hangtanából.

Irja: Dr. Baltavári Jenő.

BEVEZETÉS.

Szálló igévé vált Grimmnek jelszava, mely szerint a röpke szóban hosszú múlt emléke él. A szó, hangokra boncolva, ősnépek első benyomásait, letűnt korszakok kezdetleges szellemi életét: az emberiség gyermekkori emlékeit szólaltatja meg. Éppezért nem jelentéktelen egy hang, még egy lehellet sem, ami fényes kultúrák korában még el nem veszett a nyelvből. (Anhang zum Kleinen)

S valóban, a nyelvnek lelke, a mi gondolataink, a hangokban öltének magukra testet. Azért oly fontosak a hangok szellemei életünk történetére nézve, mert ha gondolataink kifejezéseit történeti egymásutánban akarjuk fölfedezni, úgy a hangfejlődéssel kell előbb tisztába jönnünk. (Simonyi: A magyar nyelv.) Hunfalvy szerint (Müller: A nyelvtudományról szóló értekezésében, megj. Nyelvtud. Közl. 1863. 2-ik kötet 94. l.) „az egész természetén átvonul egy törvény, mely szerint minden lény és dolog hangot ad . . . Az ember is legtökéletesebb szervezetével alája van vetve ama törvénynek; s neki nemcsak arra volt tehetsége, hogy érzéseit és észrevételeit indulati vagy utánozott hangokkal kifejezze, hanem arra is, hogy eszes felfogásait és általános képzeit taglalt hangokkal jelölje.”

A hangtan fontosságára céloz Grimm jelszava. Erre utal Gabelentz (die Sprachwissenschaft, Leipzig, 1891.) egyetemi tanár, a hirneves orientalista is, midőn azt mondja, hogy a nyelvtan hármas tagolódásában a szótani és mondattani részt bevezetés előzze meg, mely szóljon az illető nyelv hangjairól. (L. a nyelvtudományról szóló könyvének ismertetését Kalmár Elektől: Nyelvtud. Közl. XXIII. kötet, 94. és köv. l.)

Müller Miksa, a népszerű német-angol tudós, a nyelvtudományról értekező újabb felolvasásaiban (Lectures on the Science of Language, London, 1861., ford. Simonyi Zs.) Grimm jelszavát akarja értelmezni, mi őn a nyelvvizsgálónak physiologikus szerepet juttat. E részben jelöli ki feladatunkat is, mely szerint a hangtanban a nyelv testét boncolgatjuk, kutatva, miként keletkeznek a hangok, hogyan hatnak, mily benyomást gyakorolnak halló érzékünkre; értékük szerint hogyan lehet a hangokat csoportosítani, osztályozni; s végre vizsgálunk kell történetüket azon jelenségekben, melyeket hangváltozásoknak szokás nevezni, megállapítva azon szabályszerűséget, mely köti őket.

Ha egybevetjük az idg. összehasonlító nyelvtan három főrészét, látjuk, hogy aránylag a hangtannal foglalkoztak legtöbbet a nyelvtudósok. De ne csodálkozzunk azon, hogy a hangtan épületét építik ki legjobban és a mondattan részesül a legmostohább bánásmódban. Ennek az oka nem véletlenszerű! Nagyon is természetesnek találjuk, ha meggondoljuk, hogy a hangtani jelenségek magyarázata és kifejtése természetszerű szükség-

gesség, amennyiben pl. a szótani kérdéseket a hangtani jelenségek vizsgálata alapján dönthetjük el. Minthogy pedig az összehasonlító mondattan legérdekesebb fejezete: az u. n. synkretizmus, a mondattan és az alaktan viszonyára utal, megérthetjük, hogy a mondattan is a szótan közvetítésével a hangtanon épül fel. A sok közül egy példa is legjobban megvilágítja tételünket: a görög nyelvben dativus felvette az indogermán ablativus mondattani szerepét, mely olyan természetű, mint a latin nyelvben az ablativus és a dativus. (L. bővebben erre a kérdésre vonatk. Hegedűs J. dr. értékezését: Az absolutus esetek, Nyelvt. Közl. 1894-5., 296. és köv. l.)

KISÉRLETEZŐ PHONETIKA.

Napjainkban nyelvtudósok, physiologusok és matematikusok egyformán kifejtett buzgósággal elemzik az emberi hangot, mely így a kutatásnak tág teret nyitott azon ponton, hol ez a három tudomány szak egymással találkozik. A hangalakok tüzetes vizsgálata a nyelvbúvár szakmájába vág. A beszéd organumát az anatomus vésője boncolgatja. A hangnak lényegét a mennyiség-tudós vagy a kísérletező természettudós elemzi.

Senki sem tagadhatja, hogy a hangtanban az új grammatikusok által annyira kedvelt physiologiai (beszédszervi) mozzanatok mélyebb vizsgálata az új grammatikai irány legáldásosabbnak ígérkező, kísérletező munkája.

A physiologianak tehát a hangtanban döntő szerepet nyújt a kísérletező phonetika, mely műszereivel legyőz minden nehézséget az emberi hangok vizsgálatánál. Célja, hogy kísérletezéseivel a nyert pontos és minél megbízhatóbb eredményeket a nyelvtudomány számára is értékesítse.

Eddig, megfelelő eszközök hiányában, múltékony benyomások voltak a hangok, most megköjtük, megörögtjük azokat (phonograph).

Minthogy halló szervünk tökéletlennek bizonyult, a hangbeli sajátosságok és a hangok képzése módjának megítélésére a phonetikusok a gégetükröt használják, mely megvilágítja beszélő szervezetünket. — Brücke (Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute, Wien, 1856.) és Czermák (Értekezései a bécsi tudományos akadémia u. n. Sitzungsberichtjeiben s még Populäre Physiologische Vorträge von J. N. Czermák, Wien, 1869.) a lágy innnyel tettek kísérletet, Kingsley a mesterséges szájpaddal, Techner pedig a nyelv és a szájpaddal befestésével tették láthatóvá a nyelv működését a hangok kiejtése és képzése közben. Nálunk Ballassa J. a kísérletező phonetika terén elismert tekintély. (A magyar hangok képzése, Nyelvt. Közl. XXI., 130, s köv. l. és e kérdés ismertetése u. o. XXIII., 221. l.)

Krzywicki (Über die graphische Darstellung der Kehlkopfbewegungen beim Sprechen und Singen, Königsberg, 1892.) készülékével a gégefő mozgását figyelve,

bizonyítja, hogy magas hangok képzésekor a gégefő emelkedik, tehát a hang magasságát a hangszalagok feszültségén kívül a gégefő helyzete is befolyásolja.

Paul Wendeler a Hensen-féle hangíró-készülékkel kísérletez, mely bekormozott üveglapra írja a kiejtett hang rezgési hullámait. (Műve: Ein Versuch die Schallbewegungen einiger Konsonanten und anderer Geräusche mit dem Hensen'schen Sprachzeichner graphisch darzustellen. München 1886.)

Ph. Wagner pontosabb hangíró készüléke (megfigyeléseiről „Französische Quantität“ c. számol be) a leírt hullámvonalokban mutatja a diphthongas alkotó részeit. A magasság jelzi a hang időtartamát; megjelöli a hullám alakulása, hogy orrhang vagy zöngés-e a hang.

L'abbé Rousselot műve (Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellesrouin, Paris 1891.) a nevezett község nyelvjárásának leírása. Többféle készüléket használt. Rajzai közt találjuk a hangszalagok rajzát, az ajaknyílás nagyságának s a hangok időtartamának méreteit is.

Hogy mily fontos szerepet játszik majd a hangíró készülék a nyelv tudományos vizsgálatában, nem vonhatjuk kétségbe, azon reményben, hogy az eredmény, melyre a jövőben jutott, gazdagabb lesz s újabb megújabb világot vet a hangtanra.

(Folytatása következik.)

A német hatás Kölcsey és Kisfaludy K. epikai dalaiban.

(Folytatás.)

Összehasonlítva — a hatás szempontjából — a két költeményt, a rokonvonások mellett nagyobb fokú eltérést találunk. Mindkettőben a leány elutasító szavai vezetnek be a cselekményt; de míg Róza nyíltan kijelenti, hogy meghalt jegyeséhez hű marad, Schillernél Toggenburg hölgyének érzései s a lovag kívánságának megtagadása homályos indokolatlanságban marad. Csak sejteni lehet, hogy a hölgy mást szeret, azért utasítja el a lovagot s mert szerelme viszonzatlan maradt, vonul kolostorba. Forgács is, mint Toggenburg, harcba megy, fájdalmára gyógyulást keresni. Az elvesz a háborúban, de lelke visszaszáll Rózához, kit már két elhunyt emléke hervaszt a sir felé. Másként fejlődik Schiller költeménye: Toggenburg visszatérve, az apácává lett kedves naponkénti látásából nyer vigaszt fájdalmára, míg egy reggelre meghal. Schiller tehát mellőzi mindazt, amit Kölcsey „Róza“-ja nyíltan kijelent, hogy ezáltal a lovag önfeláldozó, önzéstelen szerelmével teljes érdekünket és rokonszenvünket megnyerje.¹⁾

Kétségtől kívül mindkettő egyaránt az érzések sejtelmességével s nem a balladai tragikum erejével hat. A romantikus lyra szétáradó érzelmességének elégikus hangja tölti be a tárgyaltan szenvedélyes sorait. E reflexív lyra melancholikus, borongós homálya azonban erősebb a Schiller, mint Kölcsey költeményében, de a mindkettőben uralkodó epikus lyraiság a drámai elemet teljesen feledteti.

Sem Kölcsey, sem Schiller nem tudott e költeményében oly drámai katasztrófát s oly tragikus bűnhődéssel sújtott határozottabb jellemeket alkotni, mint a következő „Szép Lenka“ c. (1820.) s ennek hasonló tárgyú variánsában; a „Hero und Leander“ c. költeményében. E balladák tárgyául szolgáló monda egyike a világirodalom legrégebb s legismertebb motívumainak; a történet a Sestoshoz közel álló „Hero“ neve-

zetű toronyhoz fűződik s első feldolgozója a görög Musaios grammatikus, kinek 340 sorból álló, gazdag szépségű epyllionja¹⁾ a görög költészet virágzásának utolsó maradványa. Innen indul ki a világirodalmat beárazó útjára, amely az egész Hellaszon át a német, olasz, dán, holland, svéd, skót, portugál, francia, perzsa, lett, vend, ind, hind, ostán stb. népek költészetébe bevezette e kedvelt mondát.²⁾

E szerint egy Adonis-ünnep alkalmával az aby-dosi Leander megismeri és megszereti a sestosi Herot, Aphrodite papnőjét s vele szerelmi viszonyt folytat; a szeretőket a Hellespontus választja el egymástól, de a két szerelmes mégis módját ejti a találkozásnak: Leander éjjelenként átúszik a tenger árján kedveséhez, ki fáklyafénnyel jelzi az utat; nap-nap után folyik így a találkozás, míg egy éjjel a vihar eloltja a fáklyát s Leander a tengerbe vesz; másnap reggel Hero meglátva kedvese holttestét, a toronyból utána veti magát a mélységbe.

E regét dolgozta föl Schiller és Kölcsey kisebb-nagyobb részlet-eltéréssel, de a főmotívum hű megőrzésével, amely a szerelem ellenállhatatlan s minden akadályt legyőző erejével van példázva. Kölcseynél „Szép Lenka“ teszi ki magát az átkelés veszélyének,³⁾ midőn a halász csolnakjába száll, s nem tartva semmit a támadó vihar veszélyeitől, melyekre a halász inti, bízakodva mondja:

Szélvész között, zúgó habon
Retteget sok veszély,
Reményem mégis egy vagyon,
Tán partra hajt a szél!

¹⁾ Magyar fordítását l. Uj M. Muz. 1859. 39. l. és Dr. Tóth S. Füzet. Selmecbánya, 1879.

²⁾ L. Abafi L. „Hero és Leander“ c. értekezését. Figyelő III. k. 81. l. E mondának népköltészetünkben ismert két variánsa a „Kis Julia“ és „Királyúrfi“ c. balladák. Műköltészetünkben pedig újabb szép feldolgozása Gyulai „Három éj“ c. költeménye.

³⁾ E módosítás épen nem szerencsés eltérés Schiller költeményének hasonló mozzanatától.

¹⁾ Heinrich G. Német balladák és románcok. II. r. 67. l.

Ily törhetetlen reménnyel kel a vízi útra, s míg a halász a csapdosó hullámok közt félve kormányozza a csolnakot, Lenka ábrándos vágyakozásának fölhevülésében mindenről megfeledkezve biztatja magát: „partra hajt a szél!”

Nem lyány, nem a partra hajt a szél, — mond a halász —
Szél és hab ellenünk,
Veszélyes, ah, míg ember él,
Istent kísértünk;
Hullám dagad s örvénybe száll,
Hullám között vár a halál.

Lenka azonban csak a rá váró boldogságot látja a veszély közepette is és teljes bizalommal hiszi, hogy partot érnek csakhamar; ezért mondja:

Halász, szerencse jár velem,
Szerencsés csolnakod,
Nyugot felől, ó szerelem,
Dereng szép csillagod,
Nyugatra vár a hű legény,
Nyugat felé nem félek én.

Már látja is az ifjút a parton, szemei előtt ég, föld, víz egybeolvad, midőn a csolnak a hullámokba elmerül. Látja ezt a legény, ki nem gondol, nem érez semmit, s „mint villám a felhőből, a hab közé félhalva dől.”

Kölcsey e balladájának legfőbb szépsége azon benső hangulati összhang, amely a leány érzelmének, hő vágyakozásának s a kelő vihar támadásának fokozatos emelkedésében, s végre szenvedélyes és vészes kitörésében nyilvánul. Egyébként nincs a költeményben egyetlen konkrétbb vonatkozás, csupán egyesülésük akadályá ismert előttünk; az egészben csak az érzések játkát szemlélhetjük, csak szerelmük, vágyakozásuk és haláluk mozzanatait ismerjük, de nem azok okait; mindezek sejtelmes homályosságban maradnak.

Nem úgy Schillernél. Itt a cselekmény lefolyása, a két szerelmes története tiszta okadatoltsággal folyik le. Mindjárt az expositióban meghatározott színhelyét festi az esemény történetének:

Seht ihr dort die altengrauen
Schlösser sich entgegenschauen,
Leuchtend in der Sonne Gold,
Wo der Hellespont die Wellen
Brausend durch der Dardanellen
Hohe Felsenpforte rollt?

Megfejtí a szerelmesek vonzalmának ébredését, egyesülésük akadályának és titkos találkozásuknak okát:

Hero's und Leander's Herzen
Rührte mit dem Pfeil der Schmerzen
Amor's heil'ge Gottermacht.

— — — — —
— — — — —

Doch der Väter feindlich Zürnen
Trennte das verbundne Paar,
Und die süsse Frucht der Liebe
Hing am Abgrund der Gefahr.

Elmondja azt is, miként talál utat Leander a találkozáshoz s mint nyújt biztos irányt Hero vakmerő kedvesének:

Wenn des Tages heller Schimmer
Bleichet, stürzt der kühne Schwimmer
In des Pontus finstre Flut,
Theilt mit starkem Arm die Woge,
Strebend nach dem theuren Strand,
Wo auf hohem Söller leuchtend
Winkt der Fackel heller Brand.

Harminc napon át találkoznak így, s boldogságukban elmerülve, észre sem veszik, mint közelg a tél, amely együttlétük éjszakáját még hosszabbá teszi; a természeti kép festői szépségével hatnak e sorok:

Hesper und Aurora zogen
Wechselnd auf an Himmelsbogen;
Doch die Glücklichen sie sahn
Nicht den Schmuck der Blätter fallen,
Nicht aus Nords beeisten Hallen
Den ergrimten Winter nahn.

Hero és Leander találkozásának csak Thetis a szemtanúja, kihez Hero esdekelve fordul, hogy meg ne rontsa boldogságát; majd Helléhez könyörög Leander szerencsés viszontlátásáért:

Schöne Helle, holde Göttin,
Selige dich fleh' ich an:
Bring' auch heute den Geliebten
Mir auf der gewohnten Bahn!

De csakhamar a kelő vihar szele lobogtatja meg a világító fáklya lángját s Hero rémulve látja a tenger növekvő háborgását; most érzi csak, mennyire csalfa volt Thetis, kihez bizalmasan könyörögni merészelt s mennyire rászedte és elámitotta mindketőjüket; a zúgó vihar már el is oltotta a fáklyát, s most Hero Aphroditehez, az égi és földi istenekhez könyörög a vihar megszüntetéseért. Reggelre ismét csendes a tenger; tükrös színeben ragyogva tör meg a fényes napsugár; a sziklás partot csendesen verő hullámok játszva visznek egy holttestet a part felé: Hero egy villámló tekintetet vetve rá, fölismeri az ifjút, s néma fájdalmában mozdulatlanul nézi halott Leanderét. Szemrehányó, panaszos kifakadással, de megadó fájdalommal tör ki az istenek ellen:

Ich erkenn' euch, ernste Mächte!
Strenge treibt ihr eure Rechte,
Furchtbar, unerbittlich ein.
Früh schon ist mein Lauf beschlossen;
Doch das Glück hab' ich genossen
Und das schönste Loos war mein.

A lyraság legmélyebb bensőségét és megnyugvó, fájdalmas lemondását éreztetik Heronak szavai, amidőn feláldozza magát azon gondolattal, hogy ha életében mint Aphrodite papnője, most mint Venus leánya hoz kedves áldozatot halálával:

Lebend hab' ich deinem Tempel
 Mich geweiht als Priesterin
 Dir ein freudig Opfer sterb' ich,
 Venus, grosse Königin.

Kedvese után veti magát a tenger mélyébe, amely összecsapva fölötte habjait, zavartalan csendben hömpölygeti tova örökfolyású árjaiban.

Schiller szorosan ragaszkodik a görög feldolgozáshoz; a Vergilius és Ovidius által ismert monda anyagát tömörítette össze a ballada tárgyává, amelynek egyszerűségét a tenger árjának csendes, majd vihart festő képeivel színezi ki; innen a cselekmény szélesebb folyása, jeleneteinek gazdagsága, leírásainak festői szépsége, általában az epika-lyrai elemnek bővebb terjengése. S bár a tárgy a maga közvetlen egyszerűségében inkább félelem, mint vonzalom-keltő, mégis bizonyos szelid kedvesség érzete árad el a bonyodalom folyásában, a nélkül, hogy drámai erejét teljesen elvesztené. Ez csak is Schiller drámai tehetségének sikerül, ki e balladájában épügy, mint nagyobb tragédiáiban az emberi szenvedélynek oly sikerült harmónikus játékát rajzolja.¹⁾

Kölcsy „Szép Lenkát”-ja amennyivel rövidebb s drámább az esemény előadásában, annyival szegényebb a részletek azon szépségeiben, amelyek Schillernél megvannak. A kölcsönhatás tehát e tekintetben éppen nem érezhető, de annál inkább a ballada lyraiságában. Az elvont érzelmesség játékának lefolyása alig sejtet egyebet a főmotívumnál; a homályos, reflexív lyra, a hyperszentalitás túltengése födi el az egész költemény belvilágát. Előadásában azonban van annyi drámaiság s eleven szökellés, hogy a balladai tónust elérje. Hatásosságát emelik a cselekmény fordulata, amelyek Schillernél alig érezhetők az esemény szélesebb folyamában.

Mindkettő inkább a páthosz megható kitöréseivel, mint az igazi ballada drámai erejével kelt költői hatást. A fölzaklatott szenvedélyek viharos kitérőseit egyiknél sem találjuk; az érzelmek áradozásának festésében inkább csak az előadás szakgatottságával, tehát a külformával közeledik mindkét költemény a ballada gregussi meghatározásához. A sötét, zord szenvedélyek éneklésére épügy, mint a románc derültebb hangulatának visszatükrözésére nincs hajlama Kölcsynek, de a szomorú vég, a borús hangulat minden balladájának jellemző vonása. Különben e balladájának kompozíciója sokkal tömörebb, mint Schilleré s az ő Lenkája szavaiban nyilvánuló lélektani folyamat hű kifejezője a cselekmény egyes fordulatainak. Egyetlen balladának nevezhető epikai dala ez, amely az eszközeiben nem válogató s mindenáron célratörő szerelem tragikumát festi²⁾ s amelynek gyors kifejlését is fokozottabb élénkséggel érezzük, mint a „Hero és Leander”-ben. Formaszépség tekintetében is őt illeti az elsőség.

Kölcsy epikai dalaiban érezhető idegen hatást mutatja még Bürger „Der Bruder Graurock und die Pil-

gerin” c. (1777.) költeménye, amely után a „Remete”-c.-t készítette. Bürgertől is csak oly tárgyakat vesz át, amelyeket schilleri érzelmességgel dolgozhat fel s kedélyének megfelelően még a befejezés módosítása is tragikus s nem vidám, mint Bürgernél.

A „Remete” története a következő: összekulcsolt kezekkel ül a balsorstól üldözött ifjú remete-cellájában, miközben a múlt emlékei lepik meg; majd lassú sóhajlás tör át cellája ajtaján s egy leányt pillant meg, kit mintha egykor már látott volna; de az, mint a májusban viruló rózsza olyan volt, ez mint az őszi széltől lépett virág. Gondjába veszi a beteg leányt; üdítő italt s friss gyümölcsöt kínál felé. De a szenvedő csak helyet kíván, hol meghalhat, majd elmondja, hogy „szél és hullám” előtt futva, évek óta keresi hívét s most reménytelen kétségbeesésében már csak a halált óhajtja. Vágya teljesül: végsőt sóhajtván, „halálra dől”. Borongva néz rá a remete s lelkében föltűnik a leány régi alakja s arcának vonásai; megpillantja a nyakát övező láncot s rajta fátolyhüvelyben egy képet, amelyben borzadva ismeri föl önmagát. Most látja tisztán a múltat és érti a jelent; eszébe jut, hogy a képet ő adta „örök jegyül” kedvesének, „midőn szerelme szép egén szebb hajnal virradott”. Mély gyásszal telik el szíve s árnyas pázsiton temeti el holt kedvesét.

Az elszakadt szerelmesek összetalálkozásának főmotívumát, a leányhűség gondolatát érezteti Kölcsynek ezen erősen lyrai költeménye, amelyet ezért inkább lyrai balladának, mint tragikus vagy drámai dálnak nevezünk. Hogy mennyire átérezhette Kölcsy e költeményének alapeszméjét: a célt nem érő szerelem eszményi elhalását, mutatja azon hatáskülönbség, amelyet Bürger derült kimenetelű költeménye lelkére gyakorolt.

Hasonló kezdettel indul ez is: egy ifjú zárandoknő lép a kolostorba s eltávozott kedvese után tudakozódik a cella lakójától:

Ehrwürdiger, o meldet mir,
 Weilt nicht mein Herzgeliebte hier
 In Klostereinsamkeit?

Csodálkozva kérdezi a szerzetes, hogyan ismerhetné ő az ifjút. A ruhájáról, övről s a vesszőről, amelyekkel magát sanyargatja, felel a leány, de még inkább:

... an Wuchs und Angesicht
 Wie Morgenrot im Mai,
 Am goldnen Ringellockenhaar,
 Am himmelblauen Augenpaar,
 So freundlich, lieb und treu.

Rég elhalt, — mond az ifjú szerzetes, — ott pihen a márványkő alatt; a bánat és fájdalom oltotta ki életét. Önmagát átkozva tör ki most a leány s halálos csüggedés száll szívére. Az ifjú vigasztalni iparkodik, hogy mily váltazékony az emberi szív, benne öröm s bánat, szeretet s elhidegülés űzi egymást, s talán az ő ifja sem érzett iránta igaz vonzalmat.

Tompos József.

¹⁾ Goldschmidt J.: Die deutsche Ballade. 1891. 31. 1.

²⁾ E tekintetben rokon Arany „Bor vitéz”-ével, amelyben szintén a szerelem rendkívüli ereje van rajzolva.

(Folytatása következik.)

Néhány jezsuita iskoladráma a XVIII-ik századból.

Bár a magyar irodalomban elég sikeres kísérlet történt a hazai iskoladrámák felsorolására és ismertetésére, azonban azok teljes összegyűjtése még a jövő feladata. A kutatók szemébe legelőször a jezsuita iskoladrámák ötlöttek, s bár Nagy Sándor sokat felemlített közülök, Ferenczi Zoltán elég sok pótolni valót talált, amikor a kolozsvári színészet megírására vállalkozott. De az ő lelkiismeretes kutatása sem tudta napfényre hozni még azon darabokat sem, amelyek Kolozsvárott maradtak fenn. Erdélyi Károly említett fel néhány ilyen mű kéziratot s ezeket ő a kolozsvári gimnáziumhoz fűzte. Magukat a drámákat iskolai programm értekezésében nem ismertethette, azonban itt-ott véleményt kockáztatott róluk. Ezek a kijelentései, mint látni fogjuk, teljesen alaptalanok, mert nem alapultak a kéziratok tanulmányozásán. Négy ilyen kéziratban levő iskoladrámát sorol fel; címeik: Stephanus; Alexis Drammation Pastoritium; Q. Fabius Maximus (voltaképpen cím nélkül); Fratres Credulus et Incredulus Neander Filius. Mindenesetre feltűnő, hogy valamennyi darab egy actusból áll, úgynevezett declamatio, tehát nem rendes felvonásokra osztott színmű, s bizonyára abból a korból valók, amikor már többször termeltek évenként színdarabokat, csak hogy azok rövidebbek is voltak.

Eléggé ismeretes, hogy a Ratio studiorum (1599.) hasznosnak mondja a színdarabok játszását, mert az ifjak ezáltal kellőképpen begyakorolják magukat, hozzászoknak a nyilvános szerepléshez. Ez a pontja a Ratio studiorum-nak elfeledtette azt a másik szigorú parancsot, hogy a tragédiák és komédiák minél ritkábbak legyenek; meg ezeket helyenként módosították is, mint pl. a bajor provinciában, ahol ha nagyon sürgették, akkor kaptak engedélyt színjátékok előadására. Különben ez az elv volt irányadó másutt is, így nálunk. Eleinte az engedély egy évben legfeljebb egyszer adatott meg, később mindig gyakoribbá vált s egy évben, — nem úgy, mint régen, egy, hanem négy-öt rövidebb darab is színre került. (1759-ben eddigi ismeretünk szerint Kolozsvárott öt színdarabot játszottak el.) Ilyen rövid darabok az említettek is. Erdélyi a Stephanus címűről azt tartotta, hogy ez volt az a darab, amellyel 1587. nov. elején a dögvész után az iskolát megnyitották Báthori Zsigmond jelenlétében. Azonban mi ezen véleményét elhamarkodottnak gondoljuk. Első sorban azért, mert maga a darab nagyon rövid, fejedelmi néző előtt pedig mindig gondosabb kiállítású és hosszabb. legalább is három actusból álló színművet adtak elő, ez pedig csak egy actust foglal magában; hozzácsatoljuk még, hogy a kézirat legfeljebb a XVIII. század elejéig enged visszakövetkeztetni. E helyütt nem melőzhetjük el Váli Béla adatait sem,¹⁾ aki azt említi, hogy a XVIII. században megjelentek a magyar királyok és hercegek a színpadon, s felsorolva néhányat közülök, találjuk a Szent István címűt is. Tudtunkkal Szent Istvánról szóló jezsuita iskoladráma eddigelé ismeretlen s alighanem a jelen kéziratra vonat-

koznak Váli szavai. Így tehát kellő bizonyossággal állíthatjuk, hogy a jelen kézirat tartalma 1587-ben színre nem került. Forrása az ismeretes Szent István-legenda s a Hartvik-legendára utal, ott négy udvari ember, az udvariak legjelesebbjei esküdnek össze, itt hárman, de szintén az udvar előkelői, sőt Szent István barátai, Vazul pedig egyenesen trónra tart számot közülök; még azt is megemlíthetnők, hogy talán a mülki kézirat szövege érezhető rajta, amelyik nem zárja ki oly mereven a megkegyelmezést, azonban ilyen hypothesis felesleges. Úgy alakította át a feldolgozó a legendát, amint a szent király jellemével össze tudta egyeztetni.

Teljesen hasonló papiroson maradt reánk Q. Fabius Maximus, felirata tulajdonképpen Declamatio 3-a, tehát olyan évben került színre, amikor legalább is három darabot előadtak. Q. Fabius Maximus névvel többször találkozunk a hazai tanodai drámák katalógusában, kétszer is is eljátszották, de mindig más feldolgozásban. 1759-ben előadták a szakolcai jezsuita gimnázium felső és középső nyelvtudományi osztályának növendékei, ez a darab három actusból áll, tehát nem lehet a mi declamationk. Még előbb is találkozunk ezzel a címmel: Fabius Maximus Cunctator, Nagyszombatban 1729-ben adták elő a retorikai osztály növendékei, herceg Eszterházy Pál emlékére, jutalomosztással egybekötve. Mindegyikből csak a programm maradt fenn. A mi declamationk ezek egyikével sem azonos, hanem esetleg csak azok egyikének átdolgozása lehet, azonban ez is kétséges, sokkal inkább hitelt érdeml az író feljegyzése, aki az argumentum végére odajegyazte: Livius Lib. 8. Tehát forrása Livius munkája. Az eddig említett daraboktól teljesen elütő papiroson maradt reánk Alexis Drammation Pastoritium és Fratres Credulus et Incredulus Neander Filius, a kettő iratási éve nem esik messze egymástól. Az Alexis névére kétszer is rábukkanunk a jezsuita iskoladrámák tartalomjegyzékében; színre került Komáromban 1756. júl. 29-én egy ily című háromfelvonásos darab; a Nemzeti Múzeum könyvtárában megvan Friz András spanyol jezsuitának ugyanily című egyfelvonásos színműve. A mi darabunk egyenesen Friz munkájának átdolgozása, így tehát az 1730-as évek utáni időből való. Sok tekintetben érdekes darab a Fratres Credulus et Incredulus, az előadási évét nem tudjuk, az azonban a kéziratból és a papirosból — amely teljesen azonos Alexis anyagával — következtetve bizonyos, hogy a XVIII. században került színre. Van a darabban egy adat, amely némi alapot nyújt, ahonnan az iratás évére következtethetünk. A prologosból világos, hogy április elsején adták elő.¹⁾ Ebből azonban csak megközelíthetőleg tudjuk meghatározni az előadási évet. Kiindulásunkhoz szükséges tudnunk, hogy a jezsuiták iskoláiban hazánkban 1773-ig játszhattak színdarabot, ettől kezdve hazánkban a jezsuita iskoladrámának létjoga megszűnt. Tekin-

¹⁾ Magyar színészet története, Bpst, 1887. 20. 1.

¹⁾ Calendas etinim apriles agimus, másutt: Cavete ne quot quot adestis primam in aprillem inducamini.

tetbe véve, hogy a szímű nagyon is illik április elsejéhez, szóval víg darab, bohózat-féle, egészen bizonyos, hogy nagybőjtben nem kerülhetett színre; minthogy pedig április elseje legtöbbször nagybőjtbe esik, az iratási, illetőleg előadatási ideje eléggé korlátozva van. Ha pedig azt is hozzászámítjuk, hogy a darab betanítása sem történhetett a nagybőjtben, főleg pedig a nagyhéten, s legalább is egy hetet kell feltételezünk annak betanítására, ily módon az előadatási év egészen meg lesz szorítva. Mivel pedig húsvét csak négyszer esett a XVIII. században oly időre, amely számításba jöhetne (1704. márc. 23.,

1731. márc. 25., 1742. márc. 25., 1761. márc. 22.), fel kell tennünk, hogy ezen évek valamelyikén folyt le az előadása. Hogy közülök melyik évben, azt majd a forrás esetleges előkerülése határozza meg pontosabban. Erdélyi Károly pedig mindezeket a XVII. századba helyezi, sőt ez utóbbit egyenesen drámai formába öltöztetett hitvitatkozásnak nevezi. A hibás adatok miatt ezeket szükségesnek tartottuk előrebocsátani.

Frick József.

(Folytatása következik.)

Lukács érsek.

A magyar királyság történetének második századában az emelkedés és süllyedés, a fény és árny korszakai gyors egymásutánban váltakoznak. Kiemelkedőbb, erősebb egyéniséget követő uralkodók, valóban könnyelmű gyengeséggel, veszni hagyják, amit elődeik annyi fáradsággal megszereztek. Így a jeles II. Géza halála után is! Az önállóságukra mindig büszke nemzeti királyok a hatalmas görög császár vazallusaivá süllyednek; a politikai egységet trónviszály bontja meg, az egyházat a schisma kezdi ki; az ország teste megcsönkul, a hívők meggyőződését a görög orthodoxia keríti hatalmába.

És ekkor, e sötét háttérből, támad a nemzet második szent Gellértje, a magyar klérus egyik büszkesége: Lukács érseknek glóriás alakja. Védője ő az igaznak, gyámolítója a gyengének; vasakarátú nagyember, ki szilárdan áll helyt a legádázabb viharok közepette és ép annyi gonddal vigyáz egyháza jogaira, mint hazája függetlenségére...

Lukács származásáról és ifjúságáról mitsem tudunk.¹⁾ A külföldi történelem lapjain az 1158. évnél esik róla szó először, amikor Gualterius Mapes, az akkori angol irodalom egyik neves alakja, írásában megemlékezik a „magyar Lukácsról“, kit Páris egyetemén Geraldus a Puella mester híres iskolája látogatói között ismert meg, mint „jóerkölcsű, alaposan készült embert. A szegényeket — így jegyzi föl egy szép jellemvonását — asztalához vette, mintha vendégei lettek volna, pedig alamizsnáért esedeztek.“²⁾

Annyi bizonyos, hogy Apa bánnak, II. Géza kedves emberének testvére volt; 1156-ban az egri püspöki székre kerül, majd Martyrius érsek halála után esztergomi érsek lesz.³⁾ (1158—1181.) Aszkéta természetű

energikus lelkű főpap, jellemes „vir religiosissimus“, — mint már életében írják róla. Mint az ország első főpapjának, nemsokára tág tere nyílik, hogy fényes tehetségeit egymásután kimutassa s a feltétlen igazságot hangoztatva, tetteivel, hősies közbelépéseivel jobb irányt adjon a hazai eseményeknek és a külső befolyásoknak egyaránt.

Azon időben a németek nagy császára, I. (Barbarossa) Frigyes, nem kevesebbet kívánt, mint a világhatalom koronáját; ugyanazt, amiért, ha távolabbról is de hasonló igyekezettel és módon fáradott Mánuel görög császár. Hogy maradhatott volna el e korona foglalatából a legszebb gyöngyök egyike: Magyarország? Lukács érsek útjába állott mindkét ábrándnak. Az elsőt, melyről különben a császár igen hamar letett, nem volt nehéz meghíúsítani.

Midőn Frigyes a IV. Adorján helyébe választott III. Sándor pápa ellenére — egészen jogtalanul,¹⁾ de célzatosan — a schismaticus IV. Viktort vette védelmébe és szétküldötte (1159) meghívó leveleit a páviai zsinatra a francia, angol, spanyol és magyar királyoknak,²⁾ II. Géza eleinte habozott és fontolgatta pártfogalása politikai következeit, de később határozottan III. Sándor mellett emelt szót. Követői a páviai zsinaton (1160.) nem voltak jelen,³⁾ a magyarok belefoglalása annak határozataiba tehát csak reménybeli előlegezés és élelmesség.⁴⁾ Frigyes követét, Dániel prágai püspököt minden ígértet nélkül, ki nem fejezett elutasítással, de sokatmondó mentegetődzéssel bocsátotta útnak, — eredményeképp Lukács érsek üdvös befolyásának, mely viszont Eberhard salzburgi érsek hatására enged következtetni. Ez az öreg főpap — egyike azon kevés német praelatusoknak, akik III. Sándor ügye mellett apostolkodtak — buzdította erélyes föllépésre a pápa érdeké-

¹⁾ A Knauznál (Monum. Eccl. Strigon. I. 114.) jelzett származtatások Balics (A rom. kath. egyh. tört. II. 1. r. 126. s. kk. II.), Pauler (A magy. nemzet tört. Árpádh. kir. alatt. I. 496.) és Haller-Karácsonyi: Tört. hazugságok, 798. l. után elesnek; csak Lukács a neve az anachronistikus Bánffy L. helyett.

²⁾ Marczali H: Árpádkori emlékek külföldi könyvtárakban (Gualteri Mapes, de Nugis Curialium). Tört. Tár, 1878. 170—71.

³⁾ Hogy nem mindjárt, mint Mapes írja i. h., s nem is előbb a jelzett évnél, mutatják az okleveleken látható aláírásai. Knauz, 108—22. II.

¹⁾ Temesváry J: II. Géza magatartása a pápaság és császárság második küzdelmében. 15. és kk. II.

²⁾ Egyenesen Gézához intézett levél nem maradt fenn. Ezekre vonatkozólag l. Wenzel: Árpádkori új okmt. VI., 96—99. II.

³⁾ Katona: Hist. Crit. III. 713. Pauler i. h. megerősíti ez állítást Balics, 131. 2. II. ellenében.

⁴⁾ Magát a „hazugságoktól hemzsegő iratot“ l. Wenzel i. m. 99—100. II.

ben. Lukács büszkén írhatta levelében¹⁾ „Király-urunknál . . . kivittem, hogy Sándor pápát mind saját maga, mind összes egyházunk elismerték . . . a további fontolgatásnak végét vetve, a tettek színterére léptünk.“ Igen, a tettek színterére lépve az érseknek és a francia királynak megtámadtatás esetén segítségét ajánlotta Géza. Frigyes pedig csak „úszott a közvélemény ellen, egy-egy álpápával a nyakán“, míg ő is eljutott „Canossá“-ba.

Nemzeti szempontból még jelentősebbek Lukács érseknek a belsőviszályok és görög befolyás idejében tett derekas szolgálata.

A II. Géza halála után (1162. máj. 31.) föllépő egyetlenkedés oka elsősorban öccse: István herceg nagyravágyása volt, ki fölhasználva az országban fülhangzó véleményt, mely a testvérek egyikét akarta a trónra emelné, nem késett Mánuel görög császár segítségével folyamodni. Az — a főinrikus — kapott is az alkalmon: régóta táplált reménye volt valóra válni! Serege már az ország határán garázdálkodott. A lassan kialakult magyar párt elejtette Istvánt: ő is László mellé állott. Lukács azonban, a szinte még gyermek III. István, Géza fia mellett híven kitartva, kereken megtagadta a herceg megkoronázását, mert nem tarhatta igazságos dolognak, hogy bárki is „minden jog, erkölcs és illendőség ellenére, kiüsse az ártatlant örökéből.“²⁾ Az engedékenyebb Mikó bácsi-kalocsai érsek kente föl aztán II. Lászlót.³⁾ Lukács excommunicálta a bitorlót s az országot egyházi tilalom alá vetette, ez pedig — kardjának és szavának nem lévén foganatja — börtönre vetette Magyarország első papját. Bilincseiből nagysokára a pápa közbenjárása szabadította ki. Épen karácsony napja volt; a templomba sietett, hol a király kíséretével együtt a misét hallgatta, leszóratva az oltár díszait s a megrettent, megilletődött királyhoz prófétai szavakat intézett: „Uram Jézus! ki ma születél, fordítsd meg a király szívét, ha még méltónak tartod arra, hogy meglátogasd! ha pedig nem, verd meg negyven nap alatt erős karddal, mely Pharaót lesújtá, hadd érezze, ki ellen vétkezett!“⁴⁾ Újólág s még erősebb őrizet tartotta fogva; békén, imádkozás és Isten dicsőítése közepette tűrte. S László a kimondott időn belül meghalt.

IV. István hasonló ellentállásra talált; Mikó érsek tette fejére a koronát. Hatalmas, változó szerencsájú görög háborút zúdított az országra, melyből semmi haszon, de annál több kár származott. Lukács szava ekkor is sokat nyomott a latban. III. István, ki időközben trónját visszanyerte, még az egyház vagyonára is rátette a kezét, hogy — mert a szükség hajtotta — abból pótolja az elkallódott koronajavakat; emellett az egyházi hivatalok viselőit kénye-kedve szerint tette le vagy helyezgette át, ami nagyon zokon esett az érseknek, mert mikor a jó szó nem használt, átokkal sujtotta kedvelt királyát is. Ha Lukács könnyei nem, a saját belátása más útra terelték Istvánt: megfogadta (1171), hogy a főpapok ügyében az apostoli szentszék és a hazai főpapság nélkül nem határoz, az egyház javadalmait

hoz nem nyúl¹⁾ A kibékülés alkalmával ismét jóslatszerű kijelentést tett az érsek, mely pontosan bevált: a király egy év múlva nem volt az élők sorában.²⁾

A beállott bonyodalmakban azonban többé-kevésbé hiányzik már az ő erős keze. Ellenzése dacára az „elgörögösödött, idegen erkölcsű“ III. Béla lesz a király, pedig ő másokkal egyetemben Géza herceget szeretné. A koronázást megtagadja, a pápa fölszólítása után is; a kalocsai érsek végzi helyette (1173. jan. 13.), de írásba szedik, hogy csak „kivételesen“, mert ez az esztergomi érseknek elvitázhatatlan joga.³⁾ Époly erkölcsi erővel és szívóssággal védi Lukács veszélyeztetve látott hazáját és egyházát ez alkalommal, mint tették volt azt régente a keresztény térítéssel beszívargó németység ellen küzdő pogány magyarok. Visszavonulása után csak az 1181. évnél akadunk a nyomára „e középkori magyar Cato-nak egy királyi okmányban, világos jeléül annak, hogy Bélával kibékült, kinek tapintata, szerencsés bánásmódja ekkor ülhette legnagyobb diadalát.“⁴⁾ Meddig élt még, nem tudjuk; de hogy szentül élt, hazaszeretettel és hittel a szívében, azt jól tudjuk. S bizonyítjuk sok más mellett IX. Gergely pápa kétrendbéli (1231., 1233.) leveleivel, ki összeírta a szenttéavatásához kívántató adatokat, mert az Úr ereje megnyilvánult alázatos szolgája csodáiban, melyekkel nem egy ember betegségét könnyebbítette meg, életét adta vissza, már életében is.⁵⁾ Ámde ügye a zivataros időkben, mostoha körülmények között teljesen elaludt; az akták kallódtak-e el, vagy a feledés pora üledpedett rájuk? Alakja azonban évszázak múltán is kiragyg ezer meg ezer közül, mint a tiszta arany kiválik a salakból, — mert magyar volt, vérünk és dicsőségünk!

A szörszálhasogató kritika talán fölhányhatná a simoniától minden kis tettében rettegő, majdnem túlhajtott lelkiismeretességét⁶⁾ és a III. Béla fölléptekor tanúsított ellenségeskedését: ámde tekintsünk bele a korba, éljük bele magunkat az áramlatokba, melyekben ő élt, és be kell látnunk, hogy az ő esetében többet ért az óvatosság az elhamarkodottságnál, a látszólag ellenséges makacsság a meggyőződés nélküli főhajtasnál.

Szinte egy jellem ő Becket Tamással, a vértanú canterburyi érsekkel, szt. kortársával. Mert egy a céljuk: Krisztus egyháza igazának megvédése; egy a karakterük, igen: a hazaszeretben, a bátor erkölcsi fönségben, szenvedésben. De Becket Tamás nagyobb drámai erővel lüktető élete, áldozatul kiontott vérével, mintha magasabban állna Lukács csendes — bár hasznos — visszavonulásánál. Ennek meg főleg a nemzeti ügyben kifejtett nehéz küzdelme, hervadatlan érdeme, tarthat Becket tisztán egyházi szerepléséhez viszonyítva jobban számot egy nemzet emlékezetére!

Ssira Béla.

¹⁾ Knauz, 120. l. — Péterffy: Sacra Concilia I. 62—65.

²⁾ Mapes, u. o. írja találkozásukra: „Cantantibus autem aliis, flebat occulte Lucas. Cui rex: „Quid est charissime pater, quod inter tot gaudia flere libet?“ Tum Lucas: „Gaudere non possum, nam anno revoluto consimili die, cum omnium nostrum confusione et ira hoc eodem loco suscipieris mortuus“ Et ita contigit.

³⁾ Knauz, 124. l.

⁴⁾ Pauler, i. m. 322. l.

⁵⁾ Knauz, 277., 290. — Balics, 150-51. ll.

⁶⁾ Testvére, Apában egyízben lóval segített a pápai követen ki palliumát hozta; „pedig ezt — a megnyugtató pápai levél szerint — az ember minden igricnek megadhatja.“ Másszor meg a pápa levéléért járó csekély taksát vonakodott lefizetni, simoniát sejtve benne.

¹⁾ Knauz, 115. l.

²⁾ Tört. Tár. 1878, 170.

³⁾ „ . . . ad quem nihil de coronatione regis pertineat“ — jegyzi meg Mapes, u. o.

⁴⁾ Pauler fordítása; hogy miért teszi az esetet Karácsonyra a Mapesben olvasható húsvét helyett, l. műve 497.